

OBSAH

EDITORIÁL

POPELKOVÁ, Katarína • 311

ŠTÚDIE

POPELKOVÁ, Katarína: K otázke dynamiky sociálnych funkcií mestského sviatku: oberáčkové slávnosti • 313

NÁDASKÁ, Katarína: Mariánske náboženské púte ako jeden z významných pilierov ľudovej religiozity • 335

MATERIÁLY

BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: Stužková slávnosť v dynamike vývinu od 30. rokov 20. storočia 363

VRZGULOVÁ, Monika: Spomínanie na holokaust. Pamätný deň obetí holokaustu a rasového násillia (9. 9.) • 382

ESEJ

SALNER, Peter: Kto zachránil ľudský život, zachránil celý svet? • 399

SPRÁVY

HLŔŠKOVÁ, Hana: Prof. PhDr. Bohuslav Beneš, DrSc. nás opustil (* 20. 10. 1927 Brno, † 23. 7. 2014 Modřice) • 412

ELSCHEK, Oskár: Tibor Szabó (1936 – 2014) – fotograf a dokumentarista slovenskej ľudovej kultúry • 413

KLEPÁČOVÁ, Nora: Stanislav Dúžek a jeho podiel na projekte Ľudové tance slovenských regiónov (K 80. narodeninám PhDr. Stanislava Dúžeka, CSc.) • 418

HLŔŠKOVÁ, Hana, PODOLINSKÁ, Tatiana: K životnému jubileu PhDr. Zory Vanovičovej – nevedného a vzácného človeka • 422

ZAJONC, Juraj: NESAT XII (21. – 24. máj 2014, Hallstatt) • 424

BERANSKÁ, Veronika: Konferencie *Rethinking Anthropologies in Central Europe for Global Imaginaries* (26. – 27. máj 2014, Praha) • 425

VRZGULOVÁ, Monika: Workshop a konferencia

Jews and Gentiles in East Central Europe/ Židia a nežidia vo východnej a strednej Európe (26. 5. – 30. 5. – workshop, 31. 5. – 1. 6. – konferencia) • 427

GRAUZELOVÁ, Táňa: Konferencia *Experimenty v teréne a etnografia: metodologické prístupy* (16. – 17. jún 2014, Bratislava) • 429

BENŽA, Mojmir: Tancovala by som, bosá som...: Z histórie ľudovej obuvi na Slovensku (Galéria ÚĽUV-u, Bratislava, 15. 5. – 13. 9. 2014) • 431

FERKLOVÁ, Daša: Nová elektronická encyklopédia na internete – Ľudový odev na Slovensku • 433

JÁGEROVÁ, Margita: Pastierska a ovčiarska tematika v Obecnom múzeu v Nových Sadoch • 434

POTANČOK, Vladimír: Cena Romipen pre PhDr. Arneho Manna, CSc. • 436

RECENZIE

Encyklopédia Beliana, 7. zväzok (Peter SLAVKOVSKÝ) • 437

Jiří Langer a kol.: Beskydy. Stavby a život v nich, Beskydy. Zdroj práce a obživy, Beskydy. Dny všední i sváteční (Ján BOTÍK) • 440

Orest Zilynskyj: Ukrajinské ľudové balady východného Slovenska (Nadežda VARCHOLOVÁ) • 442

Narodenie a rané detstvo v kultúrno-historickej a etnologickej perspektíve: Zita Deáky: „Jó kisfiúk és leánykák“. A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon (Magda BOTÍKOVÁ, Katarína PEKAŘOVÁ) • 445

Janina Hajduk-Nijakowska (Ed.): Praktykowanie tradycji w społeczeństwach posttradycyjnych (Vojtech BAGÍN) • 450

Jana Nosková, Jana Čermáková (Eds.): „Měla jsem moc krásné dětství“. Vzpomínky německých obyvatel Brna na dětství a mládí ve 20. – 40. letech 20. století / „Ich hatte eine sehr schöne Kindheit.“ Erinnerungen von Brüner Deutschen an ihre Kindheit und Ju-

- gend in den 1920er – 1940er Jahren (Lubica VOLANSKÁ) • 453
 Michal Pavlásek, Jana Nosková (Eds.): Když výzkum, tak kvalitativní. Serpentinami bádání v terénu (Helena TUŽINSKÁ) • 456
 Miloslav Bahna: Migrácia zo Slovenska po vstupe

- do Európskej únie (Zuzana SEKERÁKOVÁ BÚRIKOVÁ) • 458
 Peter Žeňuch, Jelena S. Uzeňova, Katarína Žeňuchová (Eds.): Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach (Marina HRIB) • 461

CONTENTS

EDITORIAL

- POPELKOVÁ, Katarína • 311

ARTICLES

- POPELKOVÁ, Katarína: On the Dynamics of the Social Functions of an Urban Feast: Grape Harvest Festival • 313
 NÁDASKÁ, Katarína: Marian Religious Pilgrimages as an Important Pillar of Folk Religiosity • 335

RESEARCH REPORTS

- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: Graduation Ceremony in the Dynamics of Development since the 1930s • 363
 VRZGULOVÁ, Monika: Remembering the Holocaust. Holocaust Memorial Day in Slovakia (9. 9.) • 382

ESSAY

- SALNER, Peter: Did the One Who Saved a Life Save the Entire World? • 399

NEWS

- HLŔŠKOVÁ, Hana: Prof. PhDr. Bohuslav Beneš, DrSc. Has Left Us (* 20. 10. 1927 Brno, † 23. 7. 2014 Modřice) • 412
 ELSCHKEK, Oskár: Tibor Szabó (1936 – 2014) – Photographer and Documentarian of Slovak Folk Culture • 413
 KLEPÁČOVÁ, Nora: Stanislav Dúžek and His Participation in the Project The Folk Dances of Slovak Regions (on the occasion of the 80th birthday of PhDr. Stanislav Dúžek, CSc.) • 418
 HLŔŠKOVÁ, Hana, PODOLINSKÁ, Tatiana: On the Jubilee of PhDr. Zora Vanovičová – an Exceptional and Precious Person • 422
 ZAJONC, Juraj: NESAT XII (21 – 24 May 2014, Hallstatt) • 424
 BERANSKÁ, Veronika: Conference *Rethinking Anthropologies in Central Europe for Global Imaginaries* (26 – 27 May 2014, Prague) • 425
 VRZGULOVÁ, Monika: Workshop and Conference *Jews and Gentiles in East Central Europe* (26 – 30 May – workshop, 31 May – 01 June – conference, Prague) • 427
 GRAUZELOVÁ, Táňa: Conference *Field Experiments and Ethnography: Methodological Approaches* (16 – 17 June 2014, Bratislava) • 429

- BENŽA, Mojmir: Tancovala by som, bosá som...: From the History of Folk Footwear in Slovakia (15 May – 13 September 2014, ULUV Gallery, Bratislava) • 431
 FERKLOVÁ, Daša: The New Electronic Encyclopaedia on the Internet – Folk Costumes in Slovakia • 433
 JÁGEROVÁ, Margita: Shepherd topics in the Municipal Museum in Nové Sady • 434
 POTANČOK, Vladimír: Romipen Prize for PhDr. Arne Mann, CSc. • 435

BOOK REVIEWS/REVIEW ESSAYS

- Encyklopédia Beliana, 7. zväzok (Peter SLAVKOVSKÝ) • 437
 Jiří Langer a kol.: Beskydy. Stavby a život v nich, Beskydy. Zdroj práce a obživy, Beskydy. Dny všední i sváteční (Ján BOTÍK) • 440
 Orest Zilynskyj: Ukrajinské ľudové balady východného Slovenska (Nadežda VARCHOLOVÁ) • 442
 Birth and Early Childhood from a Cultural, Historic and Ethnological Perspective: Zita Deáky: „Jó kisfiúk és leánykák“. A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon (Magda BOTÍKOVÁ, Katarína PEKÁROVÁ) • 445
 Janina Hajduk-Nijakowska (Ed.): Praktykowanie tradycji w społeczeństwach posttradycyjnych (Vojtech BAGÍN) • 450
 Jana Nosková, Jana Čermáková (Eds.): „Měla jsem moc krásné dětství“. Vzpomínky německých obyvatel Brna na dětství a mládí ve 20.–40. letech 20. století / „Ich hatte eine sehr schöne Kindheit.“ Erinnerungen von Brünnener Deutschen an ihre Kindheit und Jugend in den 1920er–1940er Jahren (Lubica VOLANSKÁ) • 453
 Michal Pavlásek, Jana Nosková (Eds.): Když výzkum, tak kvalitativní. Serpentinami bádání v terénu (Helena TUŽINSKÁ) • 456
 Miloslav Bahna: Migrácia zo Slovenska po vstupe do Európskej únie (Zuzana SEKERÁKOVÁ BÚRIKOVÁ) • 459
 Peter Žeňuch, Jelena S. Uzeňova, Katarína Žeňuchová (Eds.): Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach (Marina HRIB) • 461

EDITORIÁL

Ťažiskovou témou čísla *Slovenského národopisu*, ktoré držíte v rukách, sú rituály a sviatky ako súčasť našej aktuálnej reality. Akokoľvek banálnou či v spoločenskovednej spisbe rutinnou sa téma možno na prvý pohľad zdá, autorky textov, ktoré toto číslo ponúka v rubrikách *štúdie* a *materiály*, ukazujú, že neprestáva byť pre etnológov vynikajúcou optikou na sledovanie, popisovanie a porozumenie fungovaniu ľudských spoločností, v tomto konkrétnom prípade na štúdium spoločnosti Slovenska v 21. storočí.

Výzva pre publikačné prezentovanie výsledkov takéhoto štúdia vyšla z vedeckých cieľov a teoretickej výbavy, ktorej sa pri práci pridáva bádateľský tím projektu VEGA č. 2/0088/14 *Rituálne správanie ako strategický nástroj skupinovej identifikácie. Sociálne a kultúrne kontexty súčasných sviatkov na Slovensku* (Ústav etnológie SAV, 2014 – 2016). Tri jeho členky – Z. Beňušková, M. Vrzgulová a K. Popelková – nájdete aj medzi autorkami textov v prítomnom čísle.

Uvedenú problematiku koncepčne empiricky študujú už viac rokov vychádzajúc z chápania *rituálu* ako symbolického konania, ktoré sa viaže na určitú skupinu ľudí (rituálnu komunitu) a spravidla sa opiera o zdieľané významy a hodnoty. Rituály ako strategické sociálne praktiky, spôsoby správania sa a konania v dôležitých momentoch individuálneho a spoločenského života sú sledované ako médiá, ktoré v kultúre komunikujú dôležité správy. Ako *sviatok* sa chápe príležitosť na slávenie či pripomínanie udalosti, ktorá sa spravidla cyklicky opakuje a viaže na určitý dátum. Jednotlivec alebo spoločenstvo tejto príležitosti pripisujú mimoriadny význam a príležitosť sa spája, resp. vyvoláva nekaždodenné, avšak v istom zmysle normatívne konanie ľudí. Z výsledkov výskumov realizovaných za niekoľko posledných rokov, vyplýva, že sviatky majú dnes v kultúre Slovenska nezastupiteľné miesto. Plnia nielen praktické (regeneračné, spoločensko-zábavné), ale aj menej zjavné, avšak významné sociálne funkcie: integračné, komunikačné, ekonomické, identifikačné a iné. Analýza obsahu súčasných sviatkov, ich rozličných podôb, spôsobov prežívania a významu, aký majú pre rôzne sociálne skupiny ukazuje, že sviatky a rituály (resp. rituálne praktiky či ritualizované správanie) sú ako komunikačný nástroj jednak bohato využívané širokým spektrom aktérov, jednak v sociálnej realite veľmi často navzájom prepojené, resp. spolu úzko súvisia a navzájom sa špecifickým spôsobom podmieňujú. Aké rozličné funkčné formy takýchto prepojení dokáže popísať etnografický výskum a nakoľko ich analýza odhalí mechanizmy fungovania spoločnosti, má za cieľ prezentovať predkladaný korpus štyroch textov postavených na empirickom štúdiu.

Sviatku, ktorý je na Slovensku známy ako vinobranie, sa venuje štúdia Kataríny Popelkovej *K otázke dynamiky sociálnych funkcií mestského sviatku: obaračkové slávnosti*. Pokúša sa prostredníctvom analýzy materiálu z výskumov vinobraní – jesen-

ných slávností známych na Slovensku najmä v malokarpatskom regióne - odhaliť a popísať funkcie, ktoré zohráva v živote mesta.

Katarína Nádaská v štúdiu *Mariánske náboženské púte ako jeden z významných piliarov ľudovej religiozity* prináša poznatky z etnografických výskumov problematiky náboženských pútí. Analyzuje javovú i obsahovú stránku pútí viazaných na kresťanský mariánsky kult nielen ako formu a prejav religiozity, ale aj ako rituál, ktorého sociálnou funkciou je vytvárať a udržiavať konfesijnú skupinovú príslušnosť zúčastnených. Vďaka viacročnému výskumníckemu zameraniu autorky na štúdium manifestačných prejavov inštitucionalizovaného katolicizmu sprístupňuje tento text veľké množstvo autentických etnografických poznatkov.

Príspevok Zuzany Beňuškovskej *Stužková slávnosť v dynamike vývinu od 30. rokov 20. storočia* sumarizuje jej poznatky o podobách a sociálnych funkciách jedného z významných momentov študentského života a ich premenách v čase. Uplatnenému konceptu rituálu prechodu zodpovedá aj metodický prístup - deskripcia a analýza jednotlivých jeho etáp a praktík, postavená na materiáli zo Slovenska.

Monika Vrzgulová obracia pozornosť čitateľov do sféry sviatkov, ktoré sú v Slovenskej republike ukotvené legislatívne, konkrétne do oblasti tzv. pamätných dní. Tieto sviatky, okrem funkcií, ktoré plnia v nich zakódované symbolické obsahy, sú v súčasnosti na Slovensku jedným z najvýznamnejších nástrojov politického zápasu. Materiál *Spomínanie na holokaust. Pamätný deň obetí holokaustu a rasového násillia (9. 9.)* je rekonštrukciou procesu odštartovaného v roku 1989, ktorý v roku 2000 vyústil do uzákonenia tohto dátumu slovenským parlamentom a dôslednou časovou rekonštrukciou spôsobov jeho pripomínania si v období 2002 - 2013. Na základe viacročných participatívnych pozorovaní a analýzou mediálnych rešerší autorka skúmala aktuálne spoločenské kontexty sviatku zaznamenávaním rituálnej praxe na celoštátnych ceremoniáloch, analýzou obsahov prejavov politikov a komentárov v médiách, ako aj sprievodných podujatí celoštátneho či regionálneho významu.

Štyri deskriptívno-analytické texty ponúknuté v rubrikách *štúdie* a *materiály* tematicky rozširuje a svojim reflexívnym štýlom obohacuje *esej* Petra Salnera. Jej názov zakončený otáznikom, *Kto zachránil ľudský život, zachránil celý svet?*, vytvára relativizujúci kontext k obsahu. Etnológ, dlhoročne sa zaoberajúci problematikou židovského holokaustu, tematizuje talmudický výrok, podľa ktorého je veriaciim Židom tolerované v záujme zachrany ľudského života porušenie každodenných noriem i prísnych náboženských predpisov. Cieľom úvahy je dokumentovať na konkrétnom materiáli ako holokaust relativizoval morálne hodnoty i cenu ľudského života. Autor načiera do bohatého archívu svedectiev ľudí, ktorí prežili holokaust v období 2. svetovej vojny, a na príkladoch konania ľudí v konkrétnych situáciách na pozadí hromadného vraždenia v koncentračných táboroch alebo ohrozenia života vo vojnovom prenasledovaní, aby dokumentoval neudržateľnosť často stereotypných predstáv o hraniciach dobra a zla, o vine a nevine, obeti a zrade, morálnosti či bezcitnosti alebo o ničení a záchrane. Tento príspevok venuje autor pamiatke svojho školiteľa PhDr. Adama Prandu, CSc. pri príležitosti jeho nedožitých deväťdesiatych narodenín a tridsiatich rokov od úmrtia. K spomienke na PhDr. A. Prandu, CSc. sa pripája aj redakcia.

Tretie tohtoročné číslo *Slovenského národopisu* sa okrem spomínaných rozsiahlejších textov pousiluje získať Vašu pozornosť i bohato naplnenými rubrikami *správy* a *recenzie*. Sprostredkujú najnovšie informácie o udalostiach, jubileách, odborných podujatiach či nových knihách, týkajúce sa tesne či sprostredkovane diania v etnológii a príbuzných spoločenskovedných sférach na Slovensku i v zahraničí.

Prajem príjemné a podnetné čítanie!

KATARÍNA POPELKOVÁ,
hostujúca editorka

SPOMÍNANIE NA HOLOKAUST.
PAMÄTNÝ DEŇ OBETÍ HOLOKAUSTU
A RASOVÉHO NÁSILIA (9. 9.)**MONIKA VRZGULOVÁ**

PhDr. Monika Vrzgulová, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64, e-mail: monika.vrzgulova@savba.sk

The paper is bringing first information about the ways how Holocaust and the wartime Slovak State are commemorated in Slovakia in years 1990 – 2013. The author studied and analysed choosen media production in years 1990 – 2013 and has made research focused on commemorative activities during the Memorial Day dedicated to Holocaust and Racism Victims in Slovakia (September 9th) since 2001. She is interested in the content of political speeches, media articles, TV and radio broadcasting, and she investigates which kind of representations of the Holocaust in Slovakia and the wartime Slovak State are using by politicians and the media after 1989.

Key words: Holocaust in Slovakia, Holocaust memorial day, politics of memory, media, public representation

Kľúčové slová: holokaust na Slovensku, pamätný Deň obetí holokaustu a rasového násilia, médiá, spôsoby (politiky) spomínania, verejné reprezentácie

V centre pozornosti tohto príspevku je pamätný deň patriaci k štátnym sviatkom Slovenskej republiky.¹ Štátne sviatky a pamätné dni sa obvykle vzťahujú k minulosti a ich úlohou je pravidelne oživovať spomienku na minulosť v súčasnej spoločnosti. Jan Keller v tejto súvislosti hovorí, že spoločnosti spomínajú na to, že práve pri ich zrode stál víťazný boj o dobro, spravodlivosť, pravdu a česť (Keller, 2003: 78). Toto nie je celkom prípad sledovaného pamätného dňa, ktorý upriamuje pozornosť súčasníkov na komplikované obdobie, v ktorom spoločnosť Slovenska riadil nedemokratický ľudácky režim.² Súčasné interpretácie tohto historického obdobia problematizuje fakt, že vládol v prvom modernom štátnom útvere Slovákov,³ ktorý vznikol z iniciatív-

1 NR SR číslo 241/1993 Z. z. o štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a pamätných dňoch v znení neskorších predpisov.

2 Nástup vlády jednej strany, Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej HSĽS), sa datuje vyhlásením autonómie Slovenska v októbri 1938 a táto v krajine vládla až do konca druhej svetovej vojny v máji 1945.

3 Od 14. 3. do 21. 7. 1939 mal oficiálny názov Slovenský štát, po prijatí ústavy v júli 1939 Slovenská republika.

vy nacistického Nemecka a po celú svoju existenciu bol jeho spojencom. Predstavitelia tohto štátu boli, okrem iného, zodpovední aj za holokaust svojich židovských občanov. A práve toto by mal pamätný deň pripomínať. Aká je realita?

VÝSKUMNÁ VZORKA A SPÔSOB PRÁCE

Text tvoria výsledky dlhodobého výskumu, ktorý je súčasťou etnologického skúmania súčasných sviatkov z hľadiska ich aktuálnych funkcií v spoločnosti Slovenska (Popelková, 2014).⁴ V centre môjho skúmania boli spôsoby pripomínania obdobia holokaustu na Slovensku, predovšetkým v rámci oficiálneho, zákonom Národnej rady Slovenskej republiky (ďalej NR SR) prijatého pamätného Dňa obetí holokaustu a rasového násillia (ďalej PDOH). Sledovala som vplyv spoločenských a politických kontextov na vývoj verejných reprezentácií⁵ holokaustu od pádu komunistického režimu do súčasnosti. Výskumnú vzorku tvoril monitoring médií od 1. 1. 1990 do 31. 12. 2012. Korpus textov z monitoringu som doplnila o mediálne výstupy z celoslovenských denníkov Pravda a SME od roku 2000, keďže PDOH bol začlenený medzi štátne sviatky a pamätné dni SR v októbri 2000.⁶ Počas sprievodných akcií pri príležitosti PDOH som pracovala metódou zúčastneného pozorovania.⁷ Prvým výsledkom spracovania získaných dát je chronologická rekonštrukcia podmienok vzniku a kontextov osláv PDOH, sčasti aj verejných reprezentácií holokaustu v nich. Problematiku vnímam v širších rámcoch konceptov (etnickej/národnej, resp. štátnej) identity, pamäti a politiky spomínania (politics of memory).⁸

SITUÁCIA DO ROKU 1989

Genocída európskeho židovstva počas 2. svetovej vojny, holokaust či šoa, nebola do pádu komunistického režimu v novembri 1989 oficiálnou témou verejného, resp. politického diskurzu u nás.⁹ Pomníky a pamätné miesta sa stavali abstraktným protifašistickým bojovníkom, obeť nacistov a domáceho ľudáckeho režimu neboli špeci-

4 V Ústave etnológie SAV túto problematiku riešili dva projekty VEGA: Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku? K otázke sociálneho kontextu rituálov, projekt VEGA 2/0069/11, vedúca projektu K. Popelková, 2011 – 2013; Rituálne správanie ako strategický nástroj skupinovej identifikácie: Sociálne a kultúrne kontexty súčasných sviatkov na Slovensku, projekt VEGA 2/0088/14, vedúca projektu K. Popelková, 2014 – 2016.

5 V práci aplikujem teóriu epidemiológie reprezentácií Dana Sperbera (Sperber, 1996) a jeho koncept kultúrnych, resp. verejných reprezentácií ako predstáv, vyjadrení, verzii, obrazov či vysvetlení niektorých kultúrnych fenoménov, ktoré príslušníci určitej skupiny zdieľajú.

6 Bolo to na 41. Zasadnutí NR SR 31. októbra 2000. Viac: Deviaty rokovací deň 41. schôdze Národnej rady Slovenskej republiky 31. októbra 2000, s. 61 – 78. online cit. dňa 20. 4. 2014. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1998nr/stenprot/041schuz/s041058.htm>.

7 Od roku 2005 som sa zúčastňovala na podujatiach k 9. septembru, organizovaných štátnymi aj mimovládnyimi organizáciami na Slovensku, aj v rámci svojich aktivít v občianskom združení Dokumentačné stredisko holokaustu.

8 Pre potreby tejto štúdie vymedzujem jednotlivé koncepty textami, ktorými som sa pri písaní predovšetkým inšpirovala. M. Ferencová, J. Nosková: Paměť a vzpomínání (2009: 15 – 37); T. Judt: Z domu mrtvých. Úvaha o moderní evropské paměti (2008: 825 – 853); P. Barša: Paměť a historie (2011: 30 – 45); A. Waehrens: Shared Memories? (2011: 4 – 20); P. Verovšek: Policy of Memory (2007: 1 – 30).

9 Politický diskurz, ako špecifickú súčasť verejného diskurzu, vnímam v zmysle konceptu diskurzu M. Foucaulta (Foucault, 2006). Tvoria ho prejavy spoločenského poznania a myslenia, ale aj inštitucionálne praktiky, zámerov a pravidiel k určitému javu, udalosti.

fikované. Výnimočný bol v tomto ohľade počín skupiny 24 disidentov – odporcov vtedajšieho komunistického režimu. V októbri 1987 vydali prehlásenie k deportáciám židovských občanov zo Slovenska.¹⁰ Okrem iného v ňom stálo aj toto: „Za mŕtvymi môžeme už len smútiť, alebo veriaci spomedzi nás sa za nich s hlbokou ľútosťou modliť. Ich živých príbuzných a ostatných príslušníkov národa po celom svete by sme však chceli odprosiť v mene nášho svedomia, v mene ľudskosti a kresťanskí signatári i v mene náboženskej viery, ktorú sa usilujeme prežívať a ktorej korene cez Starý zákon sú nám spoločné s národom Izraela.“¹¹

SITUÁCIA PO ROKU 1989

Po páde komunistického režimu sa začali v spoločnosti verejne otvárať témy dovtedy tabuizované. Začatý proces chcel očistiť vnímanie udalostí z moderných dejín Slovenska od nánosov komunistickej ideológie. Tak sa do verejného diskurzu dostala problematika holokaustu na Slovensku. Prvé oficiálne politické vyjadrenie bolo prijaté v roku 1990. Vo Vyhlásení zaznelo: „... Dnes, po roku slobodného života, cítime my, poslanci Slovenskej národnej rady a vláda Slovenskej republiky ako reprezentanti celého Slovenska a jeho najrôznejších politických prúdov a zoskupení, mravnú povinnosť verejne prejať našim židovským spoluobčanom svoju účasť a ľútosť nad zločinmi, ktoré boli na nich spáchané. Chceme sa úprimne ospravedlniť za všetko, čím sa naši predchodcovia previnili proti židovským spoluobčanom za druhej svetovej vojny... Toto naše vyhlásenie chce byť príslubom, že nové demokratické Slovensko už nikdy nezíde z cesty, ktorú charakterizuje úcta k slobode, tolerancia, demokracia, zákonnosť a láska medzi ľuďmi bez ohľadu na národnosť, rasu, náboženstvo či presvedčenie.“¹²

Po novembri 1989 sa v spoločnosti Slovenska vo vzťahu k židovskej menšine a jej osudom počas holokaustu objavil ambivalentný proces spomínania (Vrzgulová, 2013: 173 – 181) smerujúci len pomaly k formovaniu politiky spomínania do súčasných podôb. Od roku 1991 začalo pôsobiť na pôde Slovenského národného múzea (ďalej SNM) oddelenie židovskej kultúry. To sa stalo v roku 1994, pod názvom Múzeum židovskej kultúry (ďalej MŽK), samostatným špecializovaným pracoviskom SNM. Na základe môjho výskumu činnosti MŽK konštatujem, že najväčšiu pozornosť venuje téme holokaustu. V kontexte formovania politiky spomínania na holokaust, vytvárania jeho reprezentácií v spoločnosti sa týmto spôsobom verejnosti ponúka nesprávna informácia, že holokaust bol/je súčasťou židovskej kultúry. A to z toho dôvodu, že komemoratívne aktivity spojené s holokaustom sa konajú predovšetkým pod hlavič-

10 Osemdesiate roky 20. storočia boli v histórii európskych štátov obdobím, keď sa začala intenzívne vytvárať kultúra spomínania na holokaust (napr. v Spolkovej republike Nemecko prebehol v tej dobe známy Historikerstreit). Aktivitu slovenských disidentov vnímam aj v kontexte týchto procesov. Avšak až po roku 1989, po páde železnej opony sa holokaust stal skutočnou témou spomínania zjednocujúcej sa Európy (Waehrens, 2011: 5 – 6).

11 Viac Vybrali sme z diskusie. [online] [cit. dňa 7. 4. 2014. Dostupné na internete: <http://vybrali.sme.sk/diskusie/2179695/#ixzz2yBbEsHEN>, Čarnogurský a slovenský štát. [online] [cit. dňa 9. 6. 2014] <http://www.teraz.sk/slovensko/carnogursky-slovensky-stat/54767-clanok.html?mostViewedArticle=slnSectionTab=0>.

12 Vyhlásenie Slovenskej národnej rady a vlády Slovenskej republiky k deportáciám Židov zo Slovenska bolo prijaté 20. decembra 1990 – v predvianočnom čase. [online] [cit. dňa 7. 4. 2014] Dostupné na internete: http://www.nrsr.sk/web/Static/sk-SK/NRSR/Doc/v_k-deportaciam-zidov.htm.

kou MŽK. Prvý Pamätník holokaustu na Slovensku bol za finančnej podpory Ministerstva kultúry postavený na mieste zbúranej neologickej synagógy v Bratislave. MŽK sa stalo správcom tohto objektu.¹³ Pietny akt jeho odhalenia sa uskutočnil 28. augusta 1997. Financovala ho vláda SR po dohode s vládou štátu Izrael. Na otváracom akte sa zúčastnil izraelský veľvyslanec, predstaviteľia Národnej rady SR, vlády SR a židovskej obce na Slovensku.¹⁴ Prelomovým v kontexte kreovania politiky spomínania na holokaust v Slovenskej republike sa stal rok 2000. Medzi oficiálne štátne sviatky a pamätné dni bol zaradený 9. september – Deň obetí holokaustu a rasového násillia.¹⁵

Cesta k uzákoneniu

Návrh na vydanie zákona¹⁶ vypracoval a 13. septembra 2000 NR SR predložil vtedy opozičný poslanec za stranu Smer Robert Fico.¹⁷ Reagoval tak na iniciatívu prezidenta SR.¹⁸ R. Fico vysvetlil, prečo navrhuje za pamätný deň 9. september¹⁹ a požiadal poslancov a poslankyne o podporu návrhu, „pretože je veľmi dôležitý z pohľadu vypořádania sa Slovenska nielen s históriou, ale aj so súčasnosťou“. Poslanci v diskusií navrhovali, aby bol pamätný deň venovaný aj záchrancom židov, resp. v záujme komplexnosti sviatku chceli rozšíriť záber na všetky skupiny občanov, ktorí boli počas ho-

- 13 Pôvodne mal pamätník stáť na Zámockej ulici v Bratislave v blízkosti vjazdu do električkového tunela. Napokon bolo zvolené iné miesto. Dominantou pamätníka na Rybnom námestí je sochársky návrh Milana Lukáča. Má evokovať opustený dom pod Dávidovou hviezdou. Autorom architektonického riešenia – kamennej Steny spomienok, ktorá tvorí pozadie pre sochu, je Ing. arch. P. Žalman. Podľa autorov pamätníka holokaustu v Bratislave má byť ich návrh osadený už koncom augusta '97. [online] [cit. dňa 22. 9. 2013] Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/2070984/podla-autorov-pamatnika-holokaustu-v-bratislave-ma-byt-ich-navrh-osadeny-uz-koncom-augusta-97.html#ixzz34JeVNOEK>.
- 14 Prvý slovenský pamätník holokaustu odhalia na budúci týždeň v Bratislave. [online] [cit. dňa 22. 9. 2013] Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/2059261/prvy-celoslovensky-pamatnik-holokaustu-odhalia-na-buduci-tyzden-v-bratislave.html#ixzz34Je2wDqy>.
- 15 Zákonom č. 396 z 31. 10. 2000 sa dopĺňa zákon NRSR č. 241/1993 Z. z. O štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a pamätných dňoch v znení neskorších predpisov. Pozri: www.zbierka.sk, čiastka 163, strana 4457. Celý proces je možné sledovať vďaka zápisom z rokovaní NR SR na <http://www.nrsr.sk/dk/>, kde je prístupný materiál tlač 0686 - návrh poslancu R. Fica na vydanie zákona. Podal ho v júni 2000, ďalej sú k dispozícii autorizované stenografické záznamy z rokovaní NR SR dňa 13. 9. 2000 (prvé čítanie) a 31. 10. 2000 (druhé a tretie čítanie, hlasovanie a schválenie nového zákona).
- 16 Mení a dopĺňa zákon NR SR číslo 241/1993 Z. z. o štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a pamätných dňoch v znení neskorších predpisov.
- 17 Autorizovaný záznam zo zasadnutia NR SR v stredu 13. septembra 2000. [online] [cit. dňa 18. 3. 2014] Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1998nr/stenprot/036schuz/s036015.htm>; Ustanovujúci snem strany Smer sa konal 11. decembra 1999 v Stupave. Pozri Stanovy politickej strany Smer – sociálna demokracia. [online] [cit. dňa 18. 3. 2014] Dostupné na internete: <http://www.strana-smer.sk/931/stanovy-politickej-strany-smer-socialna-demokracia>.
- 18 Vtedajší prezident Rudolf Schuster bol 29. januára 2000 účastníkom medzinárodného stretnutia 23 hláv štátov a vrcholných predstaviteľov 46 štátov sveta, ktorí podpísali Štokholmskú deklaráciu medzinárodného fóra o holokauste. Deklarácia zdôrazňuje význam pripomínania holokaustu a ochrany pamiatky holokaustu pred popieračmi. Zároveň upozornila na zodpovednosť medzinárodného spoločenstva v boji proti genocídám, etnickým čistkám, rasizmu, antisemitizmu a xenofóbií. Prírodným pokračovaním bolo vytvorenie Medzinárodnej pracovnej skupiny na výskum, vzdelávanie a pripomínanie holokaustu (ITF, dnes IHRA), ktorá vychádza práve zo znenia tejto deklarácie. Začala združovať štáty, ktorých cieľom bolo vytvorenie spoločnej platformy na výskum, vzdelávanie a pripomínanie holokaustu vo svete. SR sa od roku 2000 uchádzala o členstvo v tejto skupine, ktoré po splnení požiadaviek kladených na členské štáty získala v roku 2005. Medzi požiadavkami na členstvo bolo aj uzákonenie pamätného dňa holokaustu v každej členskej krajine.
- 19 R. Fico hovoril podrobne o historických faktoch viažucich sa na 9. september 1941, vtedy bolo prijaté vládne nariadenie č. 198/1941 Sl.z. o právnom postavení židov (Židovský kódex), aj o následných procesoch, ktoré toto nariadenie vyvolalo a ktoré dnes označujeme termínom holokaust. Výber práve tohto dátumu zameriava pozornosť na protizhiovskú legislatívu ľudského slovenského štátu a je predmetom diskusií a polemík odbornej i laickej verejnosti, ktoré neboli v centre pozornosti tejto štúdie.

lokaustu prenasledovaní. Napokon odhlasovali pôvodný návrh.²⁰ V čase predkladania návrhu sa konali podporné akcie na jeho prijatie. MŽK sprístupnilo výstavu čiernobielych fotografií Yuriho Dojča My, čo sme prežili. Nadácia Solidarita²¹ a prezident R. Schuster udelili pamätnú medailu rómskej spisovateľke Elene Lackovej za umelecké stvárnenie rómskeho holokaustu.²²

Prvé oslavy

Rok po uzákonení – v septembri 2001 – sa konali prvé oficiálne oslavy PDOH. Ceremoniál a sprievodné podujatia v Bratislave a v Banskej Bystrici inicioval vtedajší prezident SR. Odhalil pamätník od talianskeho sochára Umberta del Negra, venovaný nadáciou Smer v záhrade svojho sídla²³ a položil veniec k pamätníku holokaustu na bratislavskom Rybnom námestí. Prezident udeľoval aj prvé medaily za boj proti rasovému násiliu. Prevzali ich sochár M. Lukáč, architekti M. Veselý a J. Fatran, ale aj redakcia novín Rómsky list a dokumentaristka O. Pohanková. Za vedeckú prácu o holokauste boli ocenení etnografka S. Kovačevičová a izraelský historik, pôvodom zo Slovenska, R. Büchler. MŽK pripravilo výstavu fotografií izraelského autora Dana Natafa Tri náboženstvá v Jeruzaleme. V Banskej Bystrici otvorili výstavu Izrael a my v priestoroch Múzea Slovenského národného povstania (ďalej M-SNP). V neďalekej Kremničke²⁴ sa prezident R. Schuster zúčastnil na kladení vencov pri pamätníku zavraždených obetí. Spomienkových osláv sa zúčastnil aj poslanec izraelského parlamentu Jossi Katz.²⁵

Pamätný deň obetí holokaustu a rasového násillia – formy a obsahy

Spôsoby pripomínania si PDOH sa v období 2002 – 2013 rozvíjali, variovali a modifikovali. Skúmala som ako reagovali na aktuálny spoločenský kontext a sledované javy rozdelila na:

- a) formy a priebeh oficiálnych celoštátnych ceremoniálov na pamätných miestach,
- b) obsahy prejavov politikov, textov a komentárov v sledovaných médiách,
- c) typy sprievodných podujatí celoštátneho, regionálneho významu.

Ceremoniál v Bratislave

Pamätník holokaustu na bratislavskom Rybnom námestí sa stal priestorom, kde sa odohráva celoštátny ceremoniál. Z mediálnych správ nie je vždy jasné, kto je hlavný

20 Autorizovaný záznam zo zasadnutia 36. schôdze NR SR dňa 13. 9. 2000 [online] [cit. dňa 18. 3. 2014] Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1998nr/stenprot/036schuz/s036015.htm>.

21 Nadáciu Solidarita založili (neskoršia členka strany Smer) Monika Beňová a JUDr. Bernard Ondrejka ako fyzické osoby dňa 9. augusta 1999. Nadácia mala veľmi široký záber aktivít od rozvoja duchovných hodnôt a ochrany ľudských práv až po prednáškovú činnosť a podporu športu a telesnej výchovy. Viac pozri Zoznam nadácií. [online] [cit. dňa 1. 6. 2014] Dostupné na internete: <http://www.nadacia.sk/zoznam-nadacii/>.

22 Bližšie PDOH: 24 – 25.

23 Médiá uvádzajú v kontexte verejných spomienkových aktivít v roku 2000 Nadáciu Solidarita a o rok neskôr Nadáciu Smer. Ako správkyňa je v oboch prípadoch uvádzaná Monika Beňová.

24 Kremnička je dnes predmestie Banskej Bystrice. Po potlačení SNP tu od 5. novembra 1944 do 11. februára 1945 nacisti a členovia Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy popravili v protitankových zákopoch 747 civilistov - Slovákov, židov, Rómov. O židovských obetiach sa oficiálne začalo hovoriť až v 90. rokoch 20. storočia, kedy bol pôvodný pomník architekta Dušana Jurkoviča z roku 1949 doplnený pamätníkom židovských obetí od architekta Juraja Fatrana. Pomník obetiam fašistických represálií. [online] [cit. dňa 1. 6. 2014] Dostupné na internete: <http://www.najkrajisikraj.sk/pamiatky/banska-bystrica-pomnik-obetiam-fasistickyh-represalii-v-kremnicke/>.

25 Viac PDOH: 30 – 33.

organizátor. Z terénnych pozorovaní a rozhovorov je zrejme, že medzi organizátormi je vždy Múzeum židovskej kultúry. Hlavnými aktérmi ceremoniálu sa od samého začiatku stali najvyšší štátni a vládni predstavitelia: prezident, predseda vlády, predseda NR SR, reprezentanti Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku (ďalej ÚZ ŽNO), poslanci NR SR, zástupcovia diplomatických zborov na Slovensku, aj mimovládnych organizácií, médií a verejnosti. Ceremoniál na otvorenom priestranstve má ustálenú formu, ktorá sa s jemnými obmenami každoročne opakuje. Po nástupe Čestnej stráže prezidenta SR sa pred pamätník radia oficiálni hostia s vencami a kvetmi. Vojenská hudba hrá smútočný pochod, nasleduje kladenie vencov k pamätníku, vojaci Čestnej stráže držia k pocte zbrane. Po pietnom akte znie štátna hymna SR. Moderátorom ceremoniálu je spravidla riaditeľ MŽK, vystupujú rečníci z radov oficiálnych predstaviteľov štátu a židovskej komunity. Slávnostný ceremoniál zakončuje hymnická pieseň (napr. Kto za pravdu horí), po nej oficiálni hostia odchádzajú.

Obsahy prejavov politikov, textov a komentárov v sledovaných médiách

Analýza ukázala, že obsahy vystúpení politikov variujú. Okrem hlavnej myšlienky odkazu holokaustu pre dnešok reflektujú aktuálne témy a udalosti v spoločnosti.

V roku 2002 sa v dňoch 20. a 21. septembra konali na Slovensku parlamentné voľby. Tento fakt ovplyvnil mediálne texty a vystúpenia politikov. Témou v médiách (nie tak v prejavoch politikov) sa stal nárast trestných činov motivovaných (rasovou) neznášanlivosťou.²⁶ Medializovaná bola aktivita občianskej iniciatívy Ľudia proti rasizmu. Jej predstavitelia vyzvali poslancov a poslankyne, aby nosením odznaku proti rasizmu vyjadrili odmietavý postoj voči akýmkoľvek prejavom rasového násillia a neznášanlivosti.²⁷ Ďalší významový rámec dodal PDOH oznam vlády SR o odškodnení príslušníkov židovskej menšiny, ktorí prežili holokaust.²⁸ Vtedajší predseda ÚZ ŽNO, František Alexander, rozhodnutie vlády uvítal.²⁹ Prvé roky počas PDOH médiá opakovane pripomínali židovské obete, ktoré trpeli počas druhej svetovej vojny. Časom

26 Práve v letných mesiacoch a na jeseň sa zvýšil počet správ o útokoch „skínov“ na „pankáčov“ na verejných priestranstvách, o vlačnom prístupe polície a justície k distribuovaniu materiálov podnecujúcich rasovú nenávisť, resp. šíriacich nacistickú ideológiu. Zároveň médiá upozorňovali na to, že volebné spoty niektorých politických strán obsahujú tiež formulácie, ktoré podnecujú rasovú nenávisť, novinári dokonca poukazovali na prepojenosť niektorých politických strán a ich politikov na neonacistické zoskupenia (napr. Pravá Slovenská národná strana a Ján Slota, Slovenská národná strana a Anna Malíková). Viac PDOH: 36 – 38.

27 PDOH: 36.

28 V septembri 2001 bol vtedajšou vládou SR (kabinet Mikuláša Dzurindu 1998 – 2001) začatý proces odškodnenia obetí holokaustu na Slovensku. Nasledujúci rok nová vláda (opätovne pod vedením M. Dzurindu) potvrdila štatút Rady na odškodnenie obetí holokaustu (ďalej Rada). Tvoria ju štyria zástupcovia Ústredného zväzu židovských náboženských obcí v SR (ďalej ÚZ ŽNO), a po jednom zástupcovi v nej má Úrad vlády SR a ministerstvá financií a zahraničných vecí SR. Rada má rozdeľovať ročné výnosy z istiny 850 mil. Sk určených na odškodnenie obetí holokaustu v SR, poskytované budú na projekty sociálno-zdravotnej starostlivosti, rekonštrukciu objektov a hnutelností židovských pamiatok a na vzdelávanie a kultúrne aktivity v oblasti judaizmu (...). Úroky z istiny vo výške 10 % majetku zhabaného členom židovskej komunity v SR počas druhej svetovej vojny sú uložené v Národnej banke Slovenska. Výnimočnosť tohto spôsobu riešenia odškodnenia minulých krívd štátu voči skupine obyvateľov spočíva najmä v spôsobe kapitalizácie prostriedkov určených na odškodnenie. Pritom príspevky sú rozdeľované len z ročných výnosov istiny. Výška vyčíslených financií na toto odškodnenie sa odvíjala od hodnoty židovského majetku, ktorý bol zhabaný „do štátnych fondov počas druhej svetovej vojny“. Viac: Na odškodnenie obetí holokaustu 30 miliónov. [online] [cit. dňa 1. 6. 2014] Dostupné na internete: /http://hn.hnonline.sk/spolocnost-a-politika-686/na-odškodnenie-obeti-holokaustu-30-milionov-93647.

29 PDOH: 41.

pribudli témy o ľuďoch, ktorí poskytli pomoc a úkryt prenasledovaným židom, o židovských kultúrnych pamiatkach a ich súčasnom stave a využívaní.³⁰

Od roku 2006 sa problematika odkazu holokaustu a jeho obetí začala komunikovať v médiách už od začiatku roka. Januárové správy hovorili o spôsoboch pripomínania si Medzinárodného dňa obetí holokaustu vo svete.³¹ Spomínanie na holokaust v médiách sa ustálilo predovšetkým v januárovom a septembrovom termíne. Udalosti na jeseň roku 2006 pripravili nový rámec zdanlivo stabilizovanému kánonu PDOH. Násilný čin voči mladej študentke maďarskej národnosti³² akceleroval diskusiu na pôde NR SR, ktorá skončila prijatím *Vyhlásenia parlamentu k pamätnému Dňu obetí holokaustu a rasového násillia a proti prejavom extrémizmu a neznášanlivosti*. Podporilo ho päť vtedajších parlamentných strán, proti bol len klub Strany demokratickej kresťanskej únie-Demokratickej strany (SDKÚ-DS).³³ „Z úcty k nadchádzajúcemu významnému dňu a zároveň v mene pamiatky všetkých obetí rasového násillia nemôžeme ponechať bez pozornosti ani ojedinelé prejavy rasovej, etnickej alebo národnostnej intolerancie v slovenskej spoločnosti“, konštatuje sa vo vyhlásení. Poslanci vyhlásili, že sú proti tomu, keď sa niekoľko nezodpovedných a neprispôsobivých jednotlivcov pokúša rozbiť obraz tolerantnej spoločnosti prejavmi násillia alebo rozdúchávaním národnostných vášní. Zdôraznili, že Slovensko, ako zvrchovaný štát so suverénnou vládou, je schopné čeliť takýmto prejavom. Vyhlásili, že budú opatrne a uvážlivo narábať s témou národnostných vzťahov.³⁴

V roku 2007 pripomínanie PDOH ovplyvnili výroky arcibiskupa Jána Sokola, ktoré odzneli v relácii *Téma dňa* televízie TA3 koncom roka 2006. „Ja si vážim pána prezidenta Tisa... sa pamätám ako dieťa, my sme boli veľmi chudobní, a keď on bol, sme boli teda na úrovni“,³⁵ povedal vrcholný predstaviteľ Trnavsko-bratislavskej diecézy pred televíznymi kamerami. Už 5. januára 2007 naň reagovala hovorkyňa predsedu vlády R. Fica: „Predseda vlády SR je autorom návrhu zákona o pamätnom dni obetí holokaustu a rasového násillia... Pri každej príležitosti bude aktívne prejavovať úctu týmto obetiam a pripomínať zodpovednosť každého, vrátane prezidenta slovenského fašistického štátu J. Tisa.“ Uviedla, že tohto predstaviteľa slovenského fašistického štátu považuje za zodpovedného za deportácie nevinných ľuďov židovského a rómskeho pôvodu do vyhladzovacích koncentračných táborov. Uvedený postoj predsedu vlády SR, upozornila jeho hovorkyňa, vychádza z jeho hodnotovej výbavy ako sociál-

30 PDOH: 44 - 49.

31 Rok predtým dňa 1. novembra 2005 Valné zhromaždenie Organizácie spojených národov konsenzom schválilo 27. január (deň oslobodenia nacistického vyhladzovacieho tábora Auschwitz - Birkenau) za Medzinárodný deň obetí holokaustu.

32 Ide o prípad Hedvgy Malinovej, ktorý nie je do súčasnosti uspokojivo vyriešený a stal sa politickou kauzou, ktorú táto štúdia nesleduje.

33 Za vyhlásenie pripravil ho predseda NR SR P. Paška, hlasovalo zo 140 prítomných poslancov 112. Boli to reprezentanti strany Smer, Slovenskej národnej strany, Strany maďarskej koalície, Ľudovej strany - Hnutia za demokratické Slovensko a Kresťansko-demokratického hnutia. Proti nehlasoval nikto, zdržalo sa 28 poslancov SDKÚ-DS. Odmietli podporiť Vyhlásenie, pretože ho pokladali za nenáležitú a nepriemeranú v súvislosti s výročím obetí holokaustu: „Spájanie tém holokaustu a kriminálnych incidentov z posledného obdobia považujeme za nedôstojné, za znevažovanie pamätného dňa obetí holokaustu.“ Uviedli, že „súčasné napätie na Slovensku, možné obavy a pochybnosti nespôsobili občania. Spôsobili ich v prvom rade konkrétni politici“, podľa SDKÚ-DS najmä predseda SNS Ján Slota, ale aj premiér Robert Fico svojím výberom koalíčných partnerov a neskorými reakciami na incidenty, zľahčovaním výhrad zo zahraničia, ako aj zľahčovaním výrokov Jána Slotu. Protiargumentom poslancov SDKÚ-DS bola aj obava, že prijatie vyhlásenia by ohrozilo obraz Slovenska v zahraničí. PDOH : 75 - 78.

34 PDOH: 77.

35 PDOH: 110.

nodemokratickeho politika.³⁶ V tejto súvislosti považujem za potrebné upozorniť, že takéto jasné a kritické stanovisko nie je vo vystúpeniach R. Fica, ani ďalších slovenských politikov častým javom. Spravidla politici v súvislosti s holokaustom na Slovensku spomínajú obeť, no nie zodpovednosť reprezentantov vojnového slovenského štátu. Aj na každoročnom ceremoniáli na Rybnom námestí rezonovala 9. 9. 2007 v prejavoch rečníkov reflexia vojnového slovenského štátu. Prezident Gašparovič konštatoval: „Odmietli sme fašizmus, odmietame aj neofašizmus a nacionalizmus. Sme proti antisemitizmu, lebo sme proti akejkolvek rasovej a náboženskej diskriminácii.“³⁷ Predseda vlády R. Fico v prejave zdôraznil: „Čelní predstavitelia slovenského štátu presne vedeli, čo sa robí s ľuďmi, že boli deportovaní a vraždení, dokonca vedeli aj to, že boli vraždení Slováci, ktorí pomáhali Židom. Mnohí Slováci zabúdajú, je to veľká chyba.“³⁸ V médiách boli aktivity politikov v súvislosti s holokaustom označené za „jednorázové“. Kritické slová zazneli v glose denníka Pravda: „Obete si prišli uctiť aj vysokí predstavitelia štátu – prezident Ivan Gašparovič, premiér Robert Fico i podpredseda parlamentu Milan Hort. Záležať si dala aj strana SDKÚ-DS... Všetci totiž dobre vedia, že účasťou na takejto akcii ľuďom ukážu, že nezabudli. Čo však možno tak dobre nevedia, je to, že nie tak ďaleko od Rybného námestia, na dunajskom nábřeží, stojí socha architekta Dušana Jurkoviča, ktorú niekoľko mesiacov zdobil nápis ‚Juden Raus‘. Iste, politici nie sú tí, ktorí by nápis mali zmyť. Ale zato sú tí, ktorí môžu ľudí svojou celoročnou (!) aktivitou podnietiť k tomu, aby si takýto nápis všimli a ohlásili. Aj keď práve nie je pamätný deň.“³⁹ V kritickom komentári v denníku SME⁴⁰ politológ G. Mesežnikov konštatuje, že deklarácie strany Smer o oddanosti hodnotám antifašizmu a odkazu SNP dostali prvú vážnu trhlinu v okamihu, keď sa predseda Smeru R. Fico rozhodol vstúpiť do vládnej koalície so Slovenskou národnou stranou (SNS). Poprední predstavitelia tejto strany často demonštrovali svoje sympatie k slovenskému vojnovému štátu a jeho vodcovi J. Tisovi. Druhý úder si podľa autora Smer uštedril, keď iniciatívne podporil návrh na vydanie zákona o zásluhách Andreja Hlinku. Ďalšou silnou ranou na „antifašistickom“ imidži Smeru je to, že jeho poslanec v národnej rade, Ján Podmanický, je spoluautorom knihy oslavných veršovačiek o „prvom slovenskom prezidentovi“ J. Tisovi. G. Mesežnikov preto uzatvára: „Je zrejmé, že Smer je strana situačného antifašizmu. Vtedy, keď sa antifašistický postoj hodí do mocenských kalkulácií Smeru alebo je v súlade s protimaďarskými postojmi jeho lídrov, tak zaznieva, takpovediac, na ‚plné pecky‘“⁴¹ Okrem politických komentárov prinášali v roku 2007 médiá aj články a relácie, ktoré mali za cieľ priradiť veľkej histórii osobný príbeh a tvár.⁴²

Nasledujúci rok, 2008, ovplyvnila PDOH udalosť, ktorá sa stala v NR SR. Minister spravodlivosti Š. Harabin a predseda Hnutia za demokratické Slovensko V. Mečiar, antisemitskými výroky atakovali poslanca za Kresťanskodemokratické hnutie (KDH) D. Lipšica. Táto skutočnosť vyvolala reakciu verejnosti v podobe podpisovej akcie organizovanej Inštitútom pre verejné otázky. Jeho čestný predseda, sociológ a bývalý veľvyslanec SR v Spojených štátoch amerických Martin Bútor upozornil, že verejne činné osoby svojím správaním vysielajú určitý signál do verejnosti – aké sprá-

36 PDOH: 108 – 110.

37 PDOH: 118.

38 Tamže.

39 PDOH: 119.

40 Pozri: Pospolitosť priamo v strane. PDOH: 125 – 126.

41 PDOH: 126.

42 PDOH: 120, 128 – 131.

vanie „je dovolené“. Aj predstavitelia židovskej komunity sa obrátili listom na ústavných činiteľov a žiadali ich o vyvodenie zodpovednosti „za urážku miliónov židovských obetí holokaustu. Ak sa tak nestane, účasť politikov na protifašistických podujatiach nebude dôveryhodná“.⁴³ Na ceremoniáli 9. septembra prezident I. Gašparovič reagoval na situáciu vo svojom prejave pri pamätníku holokaustu na Rybnom námestí: „Mrzí ma, že aj dnes sa na pôde parlamentu vedome či nevedome vytvára atmosféra pre podnecovanie intolerancie... Takéto konanie musíme z nášho verejného života vytesniť. Rasizmus a intolerancia do spoločenského života nepatria,“ vyhlásil. Podľa prezidenta SR úlohou verejných činiteľov a občanov nie je len spomínať, ale hlavne formovať také prostredie, ktoré nedovolí, aby sa intolerancia a etnická neznášanlivosť znova zakorenili v spoločnosti. Okrem neho sa na ceremoniáli pri pamätníku holokaustu zúčastnili aj predseda vlády R. Fico a predseda NR SR P. Paška. Prítomný bol aj Š. Harabin, čo pobúrilo predstaviteľov židovskej komunity.⁴⁴

Rok 2009 priniesol nový druh spomienkovej praxe. Po ceremoniáli na Rybnom námestí sa uskutočnilo po prvýkrát na Slovensku čítanie mien obetí holokaustu. V historickej budove Slovenského národného divadla v Bratislave prečítali mená prvej stovky ľudí z prvej vlny deportácií v roku 1942 významné osobnosti Slovenska.⁴⁵ Média priniesli rozhovory o účasti mladých ľudí na spomienkových slávnostiach, o prejavoch extrémizmu, ale aj osobné príbehy ľudí, ktorí prežili holokaust. Spomienkové podujatia k 9. septembru sa konali v čase, keď bola v Bratislave delegácia Amerického židovského výboru. Premiér R. Fico v rozhovore s členmi delegácie konštatoval, že mladí ľudia vedia o vyvražďovaní židov počas druhej svetovej vojny trestuhodne málo. Navrhoval stavať pri školách pamätníky obetiam holokaustu i tým, ktorí Židom pomáhali. Zdôraznil, že robí všetko pre to, aby 9. september ako pamätný deň obetí holokaustu a rasového násillia nebol len formálnym pamätným dňom v kalendári. Informoval o príprave zriadenie múzea holokaustu na mieste niekdajšieho pracovného tábora pre židov v Seredi. Povedal, že je mu ľúto, že vo vrcholnej politike sú na Slovensku ľudia, ktorí stále spochybňujú trestanie tzv. osvienčimskej lži, čiže trestanie tých, ktorí verejne popierajú holokaust. Premiér R. Fico hostí informoval o opatreniach vlády proti prejavom extrémizmu, pričom vyslovil ľútosť, že pravicový extrémizmus „v uniformovanej podobe“ je k nám „exportovaný“ z Maďarska.⁴⁶

V roku 2010 sa v médiách opätovne komunikovali zaužívané obsahy pripomínania PDOH vykreované v predchádzajúcich rokoch. Verejnoprávny rozhlas i televízia pripravili tematický večer, správy a komentáre v tlačенých a internetových médiách priniesli príbehy ľudí zo Slovenska, ktorí prežili holokaust.⁴⁷ V médiách sa otvorila téma reflexie vlastných dejín, diskusia o symboloch a historickej pravde a lži v súvislosti s kontroverzne vnímanou sochou Svätopluka na nádvorí Bratislavského hradu.⁴⁸ Pamätný deň v SR využila vo svojom vystúpení na pôde Európskeho parlamentu europoslankyňa za stranu Smer, Monika Beňová. V súvislosti s vysťahovávaním rómskych rodín pôvodom zo Slovenska z územia Francúzska uviedla: „Slovensko si 9. septembra (včera) pripomenulo pamätný Deň obetí holokaustu a rasového násillia. Počas slo-

43 PDOH: 133.

44 PDOH: 135 - 139.

45 Podujatie iniciovala novinárka Ľuba Lesná, odborne spolupracovali mimovládna organizácia Dokumentačné stredisko holokaustu a štátne MZK.

46 PDOH: (156 - 157).

47 PDOH: 176 - 185. 188 - 196.

48 DPOH: 188.

venského štátu bolo vyvezených do koncentrákov viac ako 100-tisíc Židov, Rómov, homosexuálov a telesne postihnutých,“ pripomenula v televíznom prenose zo Štrasburgu a v tejto narážke upozornila, že si neželá, aby Francúzsko pokračovalo s vyhostovaním rómskych občanov EÚ.⁴⁹

Rok 2011 priniesol novú tému. Týkala sa kauzy busty Ferdinanda Ďurčanského (vládneho predstaviteľa ľudáckeho režimu vojnového slovenského štátu), ktorú na námestí SNP v Rajci postavili z rozhodnutia Mestského zastupiteľstva v Rajci. Tento skutok rozvíril diskusie v spoločnosti: medzi odborníkmi,⁵⁰ politikmi, aj verejnosťou.⁵¹ V sledovanom korpuse mediálnej produkcie sú aj komentáre kritizujúce postoje historikov a aktivistov vystupujúcich pod hlavičkou Historického odboru Matice slovenskej.⁵² Terčom útoku predstaviteľov Matice slovenskej (matičiarov) sa stala aj vláda Ivety Radičovej, keď odsúdila glorifikáciu predstaviteľa ľudáckej vlády. Priebeh aj obsah diskusie o buste F. Ďurčanského jasne naznačil, že ide o konflikt dvoch základných prúdov v odbornom i spoločenskom diskurze Slovenska, ktoré reflektujú históriu vojnového slovenského štátu z rôznych ideologických pozícií (Vrzgulová, 2013: 173 – 182). Podľa matičiarov je „prirodzené, že občania si dôstojne pripomínajú jeho (Ďurčanského, pozn. M.V.) nezanedbateľný vklad do národno-emancipačného hnutia“.⁵³ Predstavitelia druhého prúdu upozorňovali, že „[V] čase, keď v niektorých európskych krajinách (napríklad v Rakúsku) novinári a historici identifikujú mestá a obce, ktoré nacistickým lídrom v 30. a 40. rokoch udelili čestné občianstvo, aby toto občianstvo mohlo byť zrušené, na Slovensku sa rozhodnutím mestského zastupiteľstva v Rajci inštalovala busta osobe stelesňujúcej zločinnú likvidačnú rasovú politiku, genocídu, pričom ľudia, angažujúci sa v činnosti štátom podporovanej inštitúcie, tento fakt otvorene obhajujú... A aby toho nebolo málo, tak na pôde parlamentu... zazneli z úst poslanca KDH slová o Jozefovi Tisovi, odsúdenému po vojne za vojnové zločiny, ako ‚mučeníkovi‘... To, čoho sme svedkami v posledných týždňoch na Slovensku, už nie je skrytá alebo plazivá, ale úplne otvorená hodnotová revízia a rehabilitácia domáceho fašizmu.“⁵⁴

Tlačová agentúra SR v predvečer pamätného dňa 8. 9. 2011 priniesla obsiahly materiál o histórii pamätného dňa na Slovensku a o rokmi ustálenom priebehu osláv.⁵⁵

49 PDOH: 187.

50 Vyhlásenie Historického ústavu SAV k osobe Ferdinanda Ďurčanského. [online] [cit. dňa 1. 6. 2014] Dostupné na internete: <http://www.jetotak.sk/editorial/vyhlasenie-historickeho-ustavu-sav-k-osobe-ferdinanda-durcanskeho>.

51 Počas roku 2011 sa v médiách ku odhaleniu busty Ferdinanda Ďurčanského kriticky vyjadrila vláda Ivety Radičovej (po predčasných voľbách 10. 3. 2012 ju nahradila vláda na čele s R. Ficcom). Viac: Vláda odsúdila Ďurčanského bustu v Rajci. [online] [cit. dňa 1. 7. 2011] Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/5967340/vlada-odsudila-durcanskeho-bustu-v-rajci.html#ixzz1RM8SeVi4>. Podobne kriticky je sformulované aj Vyhlásenie Rady vlády SR pre ľudské práva z júna 2011. [online] [cit. dňa 1. 7. 2011] Dostupné na internete: Viac: <http://www.vlada.gov.sk/vyhlasenie-rady-vlady-sr-pre-ludske-prava-narodnostne-mensiny-a-rodovu-rovnost-k-odhaleniu-busty-ferdinandovi-durcanskemu-v-rajci/>. Prezident Ivan Gašparovič sa vyjadroval k odhaleniu busty F. Ďurčanského v Rajci aj J. Esterházyho v Košiciach a označil to za problém. Viac: Gašparovič dal do pozornosti Maďarsko. [online] [cit. dňa 25. 8. 2011] Dostupné na internete: <http://www.aktuality.sk/clanok/192294/gasparovic-dal-do-pozoru-madarsko/>.

52 Matica slovenská je zadaná ako verejnoprávna ustanovizeň, ktorej činnosť je dotovaná zo štátneho rozpočtu SR. Viac: Legislatíva a financovanie Matice slovenskej. [online] [cit. dňa 2. 6. 2014] Dostupné na internete: <http://old.culture.gov.sk/ministerstvo/financie/legislativa-a-financovanie-matice-slovenskej>.

53 PDOH: 210 – 212.

54 PDOH: 211.

55 Viac: Slovensko si spomenie na obeť holokaustu. [online] [cit. dňa 2. 6. 2014] Dostupné na internete: <http://www.teraz.sk/slovensko/slovensko-si-spomenie-na-obete-holokaust/21564-clanok.html>.

Médiá pripomínali 70. výročie prijatia tzv. Židovského kódexu, 9. 9. 1941. Na bratislavskom ceremoniáli sa zúčastnil prezident SR, zástupcovia NR SR, ÚZ ŽNO. Prezident označil holokaust za najväčšiu tragédiu v dejinách ľudstva, v prejave nereflektoval diskusie, ktoré rozprúdila busta F. Ďurčanského v Rajci. Po spomienkovej slávnosti sa zúčastnil na otvorení výstavy *Odpusť a nezabudni* od autorky Jenny Stolzenberg v MŽK v Bratislave. „Veľa ľudí si ešte aj dnes myslí, že hrôzy fašizmu patria minulosti. Som presvedčený, že musíme byť opatrní, lebo stále sú medzi nami ľudia, ktorí propagujú rasovú neznášanlivosť,“ pripomenul prezident.⁵⁶

V roku 2012 sa konali na Slovensku predčasné parlamentné voľby. Od začiatku roka sa médiá venovali otázkam financovania politických strán a ich prepojenia na finančné skupiny v SR. V tomto kontexte sa objavili zmienky o Nadácii Holokaust a jej spojení so stranou Smer. Spolumajiteľ finančnej skupiny Penta priznal, že v roku 2000 cez Nadáciu Holokaust poskytli strane Smer milión korún, ktoré Smer využil na podporu snáh R. Fica v slovenskom parlamente. Podľa všetkého išlo o Nadáciu Smer (resp. Nadáciu Solidarita), spoluorganizátora a finančného partnera podporných podujatí pred prijatím zákona o PDOH.⁵⁷ Médiá prinášali materiály k pripomínaniu Medzinárodného dňa obetí holokaustu (27. 1.). Skúmali, aké je povedomie Slovákov o holokauste po niekoľkých desaťročiach otvoreného prístupu k informáciám a vzdelávaniu. Historik Ústavu pamäti národa Martin Lacko hodnotil aktuálnu situáciu kladne. Konštatoval, že „... problematike sa venuje dostatočná pozornosť na všetkých úrovniach... Skôr mám dojem, že vnímanie celého zložitého obdobia druhej svetovej vojny sa – najmä v mediálnom diskurze – zužuje práve na tragédiu židovského obyvateľstva a menej sa pripomínajú aj ďalšie atrocitu či najrôznejšie násilnosti a nepravosti, ktoré sa udiali“.⁵⁸ Riaditeľ MŽK zas tvrdil, že na Slovensku existuje niekoľko pohľadov na otázky súvisiace s holokaustom. „Pokiaľ ide o pripomínanie si holokaustu, u nás máme pamätný deň obetiam holokaustu a rasového násillia. Považujem za výborné, že si ho pripomíname... Bohužiaľ, obhajcovia slovenského štátu majú aj dnes podporu niektorých predstaviteľov katolíckej cirkvi, vysokoškolských pedagógov, ale aj tých slovenských občanov, ktorých blízki na arizáciách židovského majetku profitovali.“⁵⁹

V predvečer PDOH v roku 2012 MŽK usporiadalo tlačovú konferenciu. Na nej oznámilo, že v budove SNM na Vajanského nábřeží bude sprístupnený verejnosti virtuálny Pamätník obetiam holokaustu na Slovensku. Ten by sa mal časom premiestniť do Sereďe, do pripravovaného prvého slovenského múzea venovaného holokaustu. Ceremoniál v Bratislave mal ustálený scenár. Na pietnom akte sa zúčastnil predseda vlády R. Fico. Povedal, že na Rybné námestie prichádza pravidelne bez ohľadu na to, či je opozičný alebo vládny politik. Prejav tematizoval 250. výročím narodenia významného bratislavského rabína a učenca Chatama Sofera, ktorý v Bratislave založil svetoznámu ješivu Pressburg. Oslovil predstaviteľov celej židovskej komunity: „Povznesme sa nad malicherné spory, aby sme spoločne čelili vážnej kríze, ktorá zasiahla Európu. Naša prejavená spolupatričnosť nech je odpoveďou na výzvy dneška i zajtrajška“, a na záver zaželal židovským občanom „pokojný život v našej vlasti“.⁶⁰

56 PDOH: 213.

57 PDOH: 214.

58 PDOH: 216 – 217.

59 PDOH: 217.

60 PDOH: 229, celý prejav R. Fica je možné sledovať na internetovej stránke vlády SR: Príhovor Roberta Fica pri príležitosti dňa obetí holokaustu a rasového násillia. [online] [cit. dňa 1. 6. 2014] Dostupné na

Články v tlačенých médiách priniesli v septembri 2012 rozhovor s tromi významnými osobnosťami, ktoré majú zažitú skúsenosť s holokaustom. Fedor Gál, Pavol Traubner aj Ivan Kamenec zo svojich zorných uhlov hovorili predovšetkým o nebezpečenstve popierania holokaustu v súčasnosti, o slovenskom špecifiku tohto fenoménu – keď jeho reprezentanti nepopierajú existenciu nacistických vyhladzovacích táborov, ale odmietajú zodpovednosť vrcholných predstaviteľov slovenského vojnového štátu (1939 – 1945) za holokaust na Slovensku.⁶¹

Spomienkové stretnutie 9. septembra 2013 na Rybnom námestí v Bratislave bolo výnimočné. Po prvýkrát na oficiálnom ceremoniáli vystúpil vysoký predstaviteľ rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku, bratislavský arcibiskup a metropolita Mons. Stanislav Zvolenský. Hovoril, okrem iného, o tom, že genocída židovského národa – šoa – je tragédia, ktorá poznačila nielen židovskú komunitu, ale všetkých obyvateľov našej vlasti, a teda aj členov rímskokatolíckej cirkvi. Hovoril, že je dôležité kultivovať vlastné svedomie, hovoriť pravdu a odsúdil antisemitizmus. Zástupcom médií po ceremoniáli na otázku, ako hodnotí úlohu Jozefa Tisa, ktorý bol katolíckym kňazom a prezidentom slovenského vojnového štátu, odpovedal: „Pre mňa bolo dôležité a som vďačný židovskej obci, že som mohol vystúpiť a vyjadriť postoj ľútosti nad tým, čo sa stalo...“⁶² Na jeho vystúpenie reagoval predseda ÚZ ŽNO slovami: „...Verím, že to bol prvý krok k tomu, aby sa troška zblížili postoje katolíkov a židov na Slovensku, vychádzajúc z toho, že táto tendencia je všade vo svete veľmi silná.“⁶³

Typy sprievodných podujatí ku Dňu obetí holokaustu a rasového násillia

Už v čase schvaľovania zákona o novom pamätnom dni (2000) konali sa podujatia na jeho podporu pod záštitou vtedajšieho prezidenta R. Schustera. Po celé svoje funkčné obdobie (do roku 2004), aj po ňom, aktívne pristupoval k tomuto pamätnému dňu: nevynechal spomienkové stretnutia v Bratislave, resp. na iných miestach Slovenska, vyznamenával umelcov, vedcov, aktivistov, ľudí z radov svedkov holokaustu. Stabilné miesto medzi tými, ktorí organizovali sprievodné podujatia k 9. septembru, malo od začiatku MŽK, ale aj Múzeum SNP v Banskej Bystrici, mimovládne organizácie a združenia.⁶⁴ V roku 2008 sa po prvýkrát konal nový typ podujatia v areáli židovského cintorína vo Zvolene. Otvoril významnú tému židovsko-nežidovských vzťahov počas holokaustu, keď sprístupnil Park ušľachtilých duší venovaný nežidovským obyvateľom Slovenska, ktorí pomohli židovským susedom v čase prenasledovania.⁶⁵ Podujatie si od začiatku získalo podporu predstaviteľov štátu, lokálnych autorít, aj židovskej komunity.⁶⁶ V septembrovom, po roku 2005 v januárovom termíne sa pravidelne konajú slávnostné stretnutia, na ktorých sa záchrancom židov a ich potomkom odovzdávajú vyznamenania štátu Izrael Spravodlivý medzi národmi. Toto podujatie poriada veľvyslanectvo štátu Izrael v Bratislave a zúčastňujú sa na ňom najvyšší vládni a štátni predstavitelia SR.

internete: <http://www.vlada.gov.sk/prihovor-roberta-fica-pri-prilezitosti-dna-obeti-holokaustu-a-rasoveho-nasillia/>.

61 PDOH: 208 – 210.

62 Videozáznam ceremoniálu a rozhovoru s arcibiskupom Zvolenským je uvedený na stránke novin SME v rámci textu Kedy spomínať na holokaust? [online] [cit. dňa 1. 10. 2013] Dostupné na internete: <http://komentare.sme.sk/c/6927403/kedy-spominat-na-holokaust-v-den-oslobodenia-osviencimu.html>

63 Tamže.

64 Medzi nimi napr. Nadácia Milana Šimečku, Izraelská obchodná komora na Slovensku, Dokumentačné stredisko holokaustu a ďalšie.

65 Bol otvorený z iniciatívy mimovládnej organizácie s názvom Izraelská obchodná komora.

66 PDOH: 139 – 141.

Vo vzťahu k reflexii židovsko-nežidovských vzťahov na Slovensku počas holokaustu, aj tesne po ňom, sa od roku 2005 začali z iniciatívy oficiálnych predstaviteľov miest Slovenska konať spomienkové podujatia venované tejto problematike.⁶⁷ PDOH začali spoluvytvárať verejné stretnutia s tými, ktorí prežili holokaust, od roku 2009 pribudlo čítanie mien židovských obyvateľov deportovaných zo Slovenska do vyhľadzovacích táborov. Verejnoprávna televízia i rozhlas vysielaajú v tento deň tematické bloky.⁶⁸

V rokoch 2009 – 2013 sa spomienkové podujatia rozšírili o lokálne aktivity najmä učiteľov a študentov na stredných školách Slovenska,⁶⁹ ktoré realizovali tematické dni pre školskú mládež, resp. širšie pre lokálne spoločenstvá, pripravovali kultúrne a spoločenské podujatia reflektujúce lokálnu históriu a židovsko-nežidovské vzťahy.⁷⁰

ZÁVER

Vo svojej práci som sa zaoberala pamätným dňom Slovenskej republiky: 9. septembrom – Dňom obetí holokaustu a rasového násillia, jeho začleňovaním medzi štátne sviatky SR a reprezentáciami holokaustu v prejavoch politikov a médiách. Pamätný deň obetí holokaustu a rasového násillia sa od 31. októbra 2000 stal na základe prijatého zákona súčasťou štátom určených sviatkov. Na rozdiel od väčšiny ostatných štátnych sviatkov upozorňuje na tú časť moderných dejín Slovenska, ktorá nepredstavuje slávnú minulosť. Naopak, je apelom na kritické prehodnocovanie vlastnej minulosti, ale aj súčasnosti.⁷¹

Na základe štúdia empirického materiálu, aj na základe zúčastnených pozorovaní každoročných spomienkových osláv formulujem nasledovné závery. PDOH sa od roku 2001 stal významným dátumom predovšetkým v kalendáriu vrcholných predstaviteľov Slovenskej republiky: prezidenta, predsedu národnej rady, predsedu vlády a pochopiteľne reprezentantov židovskej komunity na Slovensku. Na ceremoniáli v hlavnom meste Slovenska tvoria títo hlavných aktérov i divákov. V súvislosti s ambíciami aktérov bratislavského ceremoniálu na Rybnom námestí platí konštatovanie Vereny Schwarz, že „(Č)ím vyššia autorita reprezentanta, čím oficiálnejší podnet, tým väčšia je možnosť, že posolstvo prijmu a uznajú [občania, M. V.] za pravdivé“ (Schwarz, 1994: 180). Obsahy prejavov politikov ukazujú, že je im najbližšia jednostranná interpretácia holokaustu ako tragédie židov, ktorá sa nesmie zopakovať. V prejavoch neriešia obdobie holokaustu komplexne, pristupujú k nemu výberovo. Zo začiatku spomínali len obeť, neskôr záchrancov, sporadicky sa venujú zodpovednosti politickej reprezentácii vojnového Slovenska za holokaust. Vrcholní štátni a vládni predstavitelia bez ohľadu na politickú príslušnosť verejne proklamujú dôležitosť PDOH, vyzývajú nezabúdať na obeť, no nepúšťajú sa do reflexie problematickeho konania obyvateľov počas holokaustu. Obchádzajú charakter vojnového štátu,

67 Prvou akciou bolo Vyhlásenie mestského zastupiteľstva v Topolčanoch k protižidovským výtržnostiam, ktoré sa odohrali v septembri 1945 (v roku 2005). (http://www2.holocaust.cz/cz2/resources/ros_chodes/2005/11/topolcany).

68 PDOH: 153 – 161.

69 Spomínané aktivity pozri v publikácii Najlepšie projekty učiteľov multiplikátorov (2011).

70 PDOH: 45, 115, 230.

71 O to išlo už jeho predkladateľovi. Pozri Autorizovaný záznam zo schôdze NR SR dňa 13. 9. 2000. [online] [cit. dňa 18. 3. 2014] <http://www.psp.cz/eknih/1998nr/stenprot/036schuz/s036015.htm>.

resp. vplyv jeho totalitného režimu na obyvateľov krajiny. Ak porovnáme jazyk dvoch historicky prvých vyhlásení k osudom židov na Slovensku počas holokaustu (z roku 1987 a 1990) s jazykom súčasných politických prejavov, je tu zrejmý posun od reflexie konania vtedajších predstaviteľov majority voči židovskej komunite.⁷² Hoci PDOH bol pôvodne myslený aj ako deň obetí súčasného rasizmu, tento prvok z politických prejavov a mediálnej produkcie takmer úplne vypadol.

Prijatie zákona o PDOH bolo aktom politiky spomínania smerom zhora nadol. Politici Slovenska sa na medzinárodnom fóre zaviazali napĺňať snahy o vytvorenie jednotného európskeho spomínania na holokaust (Waehrend, 2011), a zároveň snahy o členstvo v Európskej únii a iných medzinárodných zoskupeniach.⁷³ Jeden krok predstavovalo uzákonenie pamätného dňa. Ako komentoval snahy európskych štátov vo vzťahu k holokaustu historik Tony Judt: „... musejí ti, kdo jse stanou plnohodnotnými Evropany na počátku 21. století nejdříve nové a mnohem tíživější dědičství přijmout. Dnes už není patřičným určujícím znakem evropanství křest, nýbrž vyhlazování. Naší dnešní vstupenkou do Evropy je uznání holocaustu“ (Judt, 2008: 825).

Sledované spôsoby a obsahy pripomínania holokaustu a PDOH predstavujú postupný proces jeho začleňovania do kultúry spomínania Slovenska. Okrem centrálného podujatia v Bratislave sa postupne s týmto sviatkom začali spájať ďalšie miesta pamäti regionálneho, resp. lokálneho významu – priestory pamätníkov (aj) židovských obetí nacistov a ľudákov (napr. Kremnička), židovské cintoríny (napr. vo Zvolene), priestory synagóg a iných miest spojených so životom židovskej komunity v minulosti aj dnes. Štátne inštitúcie a organizácie sú hlavnými organizátormi, ale aj aktérmi spomienkových podujatí. Medzi nimi predovšetkým MŽK, ako produkt kultúrnej politiky SR k židovskej menšine. Patrí k stálym organizátorom bratislavského ceremoniálu, aj sprievodných akcií. Múzeum, ktoré má v názve židovskú kultúru, usporiada pre štát spomienkové ceremoniály upriamujúce pozornosť obyvateľov Slovenska na osudy židov počas 2. svetovej vojny na Slovensku. Tento fakt predstavuje úskalie: podsúva prijímateľom sviatku nesprávnu informáciu, akoby holokaust bol „iba“ súčasťou kultúry a tradície židov. Aj v prejavoch aktérov zaznievajú myšlienky, ktoré prispievajú k tomuto mylnému záveru. Hoci počas PDOH by malo ísť o spoločné a komplexné pripomínanie si slovenského príbehu holokaustu. Rituálna prax len potvrdzuje, že sviatok nevznikol ako dôsledok vývoja v spoločnosti, ale na základe politickej objednávky súvisiacej predovšetkým so zahranično-politickými ambíciami politických reprezentantov SR. Pre politikov PDOH predstavuje priestor, kedy okrem „povinnnej spomienkovej jazdy“ manifestujú svoje politické ciele a potreby.

Empirický materiál, ktorý som analyzovala, dokladá aj nové prejavy postupného osvojovania si tej myšlienky sviatku, ktorá upriamuje pozornosť na židovsko-nežidovské vzťahy na Slovensku v minulosti, aj v súčasnosti. Zachytáva občianske aktivity zamerané na kultivovanie kritického myslenia verejnosti. Etablovanie PDOH v kalendári spoločnosti Slovenska predstavuje dlhodobý proces, ktorý smeruje od udalostí veľkých dejín (prijatie tzv. Židovského kódexu 9. 9. 1941) až k osobným históriám. Postupne sústreďuje pozornosť občanov Slovenska na minulosť ich lokálnych spoločenstiev. Čítanie mien obetí holokaustu, pripomínanie osudov židovstva sa začína od

72 Vyhlásenie z 1987 obsahuje formuláciu: „... by sme však chceli odprosiť v mene nášho svedomia, v mene ľudskosti kresťanskí signatári i v mene náboženskej viery“ a z roku 1990: „Chceme sa úprimne ospravedlniť za všetko, čím sa naši predchodcovia prevínili proti židovským spoluobčanom za druhej svetovej vojny...“, pozri pozn. 11, 12.

73 Napr. International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA), www.holocaustremembrance.org.

roku 2005 častejšie konať v regiónoch Slovenska. Často sú spojené s dátumami súvisiacimi s lokálnou históriou.⁷⁴

Vyššie spomínané konštatovanie o presadení tohto sviatku „zhora“ sa odráža aj v zložení účastníkov spomienkových stretnutí. Okrem štátnych a vládnych predstaviteľov, oficiálnych reprezentantov židovskej komunity na Slovensku, občianskych organizácií a združení zaoberajúcimi sa lokálnou históriou, ľudsko-právnou problematikou sa slávnostné auditórium skladá predovšetkým z tých, ktorí holokaust prežili, resp. z ich príbuzných a priateľov. Tí tvoria akoby symbolických prijímateľov pocty a spomienky, sú v ceremoniáli zástupcami obetí, ktoré má PDOH v názve. Verejné reprezentácie v politických prejavoch a v médiách predstavujú sumu vzorových postojov a hodnotení. Sviatok tak plní funkciu politického nástroja. Vytvára priestor na komentovanie aktuálnych procesov a javov v spoločnosti, na vedomé ovplyvňovanie a kontrolu diskurzu v nej. Tieto reprezentácie však nie sú zamerané iba do vnútra spoločnosti – na potenciálnych voličov, neslúžia len na vzájomné vymedzovanie sa, ohraničovanie jednotlivých politických táborov (Schwarz, 1994: 165). Obsahy a spôsoby pripomínania pamätného Dňa obetí holokaustu a rasového násillia sú predovšetkým dôležitým signálom, správou o súčasnej Slovenskej republike smerom k medzinárodnému spoločenstvu.

Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0088/14 *Rituálne správanie ako strategický nástroj skupinovej identifikácie. Sociálne a kultúrne kontexty súčasných sviatkov na Slovensku*, ktorý sa rieši v Ústave etnológie SAV v období 2014 – 2016.

LITERATÚRA A DOKUMENTY

- Barša, P. (2011). *Paměť a genocida. Úvahy o politice holokaustu*. Praha: Argo.
- Ferencová, M., Nosková, J. (2009). Paměť a vzpomínání. In: M. Ferencová, J. Nosková (Eds.), *Paměť města. Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19. – 21. století*. (s. 15 – 37). Brno – Bratislava: Etnologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i., pracoviště Brno, Statutární město Brno, Archiv města Brna, Ústav etnológie SAV.
- Foucault, M. (2006). *Rád diskurzu*. M. Marcelli (prekl.) Bratislava: Agora.
- Judt, T. (2008). *Poválečná Evropa. Dějiny od roku 1945*. Praha: Slovart.
- Keller, J. (2003). *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk.
- Popelková, K. (2012). Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku? (poznámky k možnostiam etnologického výskumu). *Ethnologia actualis Slovaca*, 12(2), 9 – 31.
- Schwarz, V. (1994). Politické reprezentácie a národná otázka. *Slovenský národopis*, 42(2), 164 – 183.
- Sperber, D. (1996). *Explaining Culture. A Naturalistic Approach*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Verovšek, P. (2007). The Politics of Memory: A Conceptual Approach to the Study of Memory in Politics. [online] [cit. dňa 18. 3. 2014] Dostupné na internete: http://www.yale.edu/macmillan/ocvprogram/conf_papers/Verovsek.pdf.

74 Takéto spomienkové aktivity sa okrem Bratislavy poriadajú v Bánovciach nad Bebravou, Bardejove, Gelnici, Košiciach, Námestove, Nových Zámkoch, Piešťanoch, Poprade, Prešove, Seredi, Šahách, Topoľčanoch, Trenčíne, Žiline a inde.

- Vrzgulová, M. (2013). Vykročili sme. Historická pamäť a kritická reflexia minulosti. In: M. Bútora, Z. Bútorová, M. Kollár, G. Mešežnikov (Eds.), *Odiaľ a kam. 20 rokov samostatnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky a Kalligram, s. 173 – 181.
- Waehrens, A. (2011). *Shared Memories? Politics of Memory and Holocaust. Remembrance in the European Parliament 1989 - 2009*. Working Paper. Danish Institute for International Studies. [online] [cit. dňa 18. 3. 2013] Dostupné na internete: http://subweb.diiis.dk/graphics/Publications/WP2011/WP-2011-06_Anne-W%E6hrens_Shared%20memories_web.pdf.
- Pamätný deň obetí holokaustu v monitoringu médií v období 1990 - 2012. Výskumná správa projektu VEGA. č. 2/0069/11; 2013. 230 s.* Archív textov Ústavu etnológie SAV, inv. č.1481.
- Elektronické dokumenty**
- Autorizovaný záznam zo schôdze NR SR dňa 13. 9. 2000. [online] [cit. dňa 18. 3. 2014] Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1998nr/stenprot/036schuz/s036015.htm>.
- Čarnogurský a slovenský štát. [online] [cit. dňa 9. 6. 2014] <http://www.teraz.sk/slovensko/carnogursky-slovensky-stat/54767-clanok.html?mostViewedArticlesInSection-Tab=0>.
- Gašparovič dal do pozoru Maďarsko. [online] [cit. dňa 25. 8. 2011] Dostupné na internete: <http://www.aktuality.sk/clanok/192294/gasparovic-dal-do-pozoru-madarsko/>.
- Kedy spomínať na holokaust? [online] [cit. dňa 1. 10. 2013] Dostupné na internete: <http://komentare.sme.sk/c/6927403/kedy-spominat-na-holokaust-v-den-oslobodenia-osviencimu.html>.
- Legislatíva a financovanie Matice slovenskej. [online] [cit. dňa 2. 6. 2014] Dostupné na internete: <http://old.culture.gov.sk/ministerstvo/financie/legislatva-a-financovanie-matice-slovenskej>.
- Ne všedná spomienka na holokaust. [online] [cit. dňa 2. 6. 2014] Dostupné na internete: http://www.nasenovinky.sk/nevsedna-spomienka-na-holokaust#.U_2iyks55II.
- Na odškodnenie obetí holokaustu 30 miliónov. [online] [cit. dňa 1. 6. 2014] Dostupné na internete: [/http://hn.hnonline.sk/spolocnost-a-politika-686/na-odskodnenie-obeti-holokaustu-30-milionov-93647](http://hn.hnonline.sk/spolocnost-a-politika-686/na-odskodnenie-obeti-holokaustu-30-milionov-93647).
- O múzeu. [online] [cit. dňa 9. 6. 2014] Dostupné na internete: <http://www.snm.sk/?muzeum-zidovskej-kultury-o-muzeu>.
- Pamätník holokaustu v Bratislave symbolizuje opustený dom pod Dávidovou hviezdou. [online] [cit. dňa 22. 9. 2013] Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/2053930/pamatnik-holokaustu-v-bratislave-symbolizuje-opusteny-dom-pod-davidovou-hviezdou.html#ixzz2xoYTgbaV>.
- Podľa autorov pamätníka holokaustu v Bratislave má byť ich návrh osadený už koncom augusta '97. [online] [cit. dňa 22. 9. 2013] Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/2070984/podla-autorov-pamatnika-holokaustu-v-bratislave-ma-byt-ich-navrh-osadeny-uz-koncom-augusta-97.html#ixzz34JeVN0EK>.
- Pomník obetiam fašistických represálií. [online] [cit. dňa 1. 6. 2014] Dostupné na internete: <http://www.najkrajisikraj.sk/pamiatky/banska-bystrica-pomnik-obetiam-fasistickyckych-represalii-v-kremnicke/>.
- Príhovor Roberta Fica pri príležitosti dňa obetí holokaustu a rasového násillia. [online] [cit. dňa 1. 6. 2014] Dostupné na internete: <http://www.vlada.gov.sk/prihovor-roberta-fica-pri-prilezitosti-dna-obeti-holokaustu-a-rasoveho-nasilia/>.
- Prvý slovenský pamätník holokaustu odhalia na budúci týždeň v Bratislave. [online] [cit. dňa 22. 9. 2013] Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/2059261/prvy-celo-slovensky-pamatnik-holokaustu-odhalia-na-buduci-tyzden-v-bratislave.html#ixzz34Je2wDqy>.
- Slovensko si spomenie na obe holokaustu. [online] [cit. dňa 2. 6. 2014] Dostupné na internete: <http://www.teraz.sk/slovensko/slovensko-si-spomenie-na-obete-holokaust/21564-clanok.html>.
- Pozri Stanovy politickej strany Smer – sociálna demokracia. [online] [cit. dňa 18. 3. 2014] Dostupné na internete: <http://www.strana-smer.sk/931/stanovy-politickej-strany-smer-socialna-demokracia>.
- Spomienky na holokaust sú nevyliciteľnou ranou minulosti. [online] [cit. dňa 2. 7.

- 2014] Dostupné na internete: <http://skol-skyservis.teraz.sk/volny-cas/spomienky-na-holokaust/11701-clanok.html>.
- Vláda odsúdila Ďurčanského bustu v Rajci. [online] [cit. dňa 1. 7. 2011] Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/5967340/vlada-odsudila-durcanskeho-bustu-v-rajci.html#ixzz1RM8SeVi4>.
- V Tatranskej galérii čítali mená obetí holokaustu. [online] [cit. dňa 1. 6. 2014] Dostupné na internete: <http://www.topky.sk/cl/1000078/1304423/V-Tatranskej-galerii-ci-tali-mena-obeti-holokaustu>.
- Vybrali sme z diskusie. [online] [cit. dňa 7. 4. 2014] Dostupné na internete: <http://vybrali.sme.sk/diskusie/2179695/#ixzz2yBbEsHEN>.
- Vyhlásenie Historického ústavu SAV k osobe Ferdinanda Ďurčanského. [online] [cit. dňa 1. 6. 2014] Dostupné na internete: <http://www.jetotak.sk/editorial/vyhlasenie-historickeho-ustavu-sav-k-osobe-ferdinanda-durcanskeho>.
- Vyhlásenie Slovenskej národnej rady a vlády Slovenskej republiky k deportáciám Židov zo Slovenska bolo prijaté 20. decembra 1990 - v predvianočnom čase. [online] [cit. dňa 7. 4. 2014] Dostupné na internete: http://www.nrsr.sk/web/Static/sk-SK/NRSR/Doc/v_k-deportaciam-zidov.htm.
- Vyhlásenie Rady vlády SR pre ľudské práva z júna 2011. [online] [cit. dňa 1. 7. 2011] Dostupné na internete: Viac: <http://www.vlada.gov.sk/vyhlasenie-rady-vlady-sr-pre-ludske-prava-narodnostne-mensiny-a-rodu-vu-rovnost-k-odhaleniu-busty-ferdinando-vi-durcanskemu-v-rajci/>.
- Zápisy z rokovaní NR SR na <http://www.nrsr.sk/dk/>.
- Zoznam nadácií. [online] [cit. dňa 1. 6. 2014] Dostupné na internete: <http://www.nadacia.sk/zoznam-nadacii/>.

O AUTORKE

MONIKA VRZGULOVÁ (*1965) – absolvovala Katedru etnografie a folkloristiky na FF UKv Bratislave v roku 1987, v tom istom čase nastúpila do Ústavu etnológie SAV, kde pracuje dodnes. Špecializuje sa na témy ako urbánna etnológia, sociálna pamäť, sociálna identita, stereotypy, transformačný proces po roku 1989. Od roku 1995 sa venuje skúmaniu problematiky holokaustu na Slovensku, predovšetkým metódou oral history, otázkam sociálnej pamäte, identity, ako aj skúmaniu miesta a podôb štátnych sviatkov a uzákonených pamätných dní v spoločnosti Slovenska. Spolupracuje tiež s Nadáciou Milana Šimečku a Dokumentačným strediskom holokaustu. Je autorkou a spoluautorkou viacerých monografií (napríklad *Videli sme holokaust* – 2002, *Deti holokaustu* – 2007, *Reflexie holokaustu* – 2010 – s P. Salnerom) a množstva vedeckých štúdií a kapitol v rôznych vedeckých publikáciách.